

Lietuvos neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo antrosios sovietų okupacijos metais ištakos ir veiksniai

Straipsnio tikslas – nustatyti Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo ištakas, idėjines, socialines ir politines inspiracijas, aptarti jo sklaidą ir būdus antrosios sovietų okupacijos laikotarpiu. Jo siekdami, gvildinsime dvi problemas: 1) kokios buvo Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo ištakos? 2) kokios jo priežastys ir kontekstas?

ĮVADAS

Lietuvos valstybės antroji sovietinė okupacija ir pasipriešinimas jai – viena aktualiausių naujausiųjų laikų Lietuvos istorijos temų. Antisovietinio pasipriešinimo skirstymas į aktyvųjų (ginkluotą) ir pasyvųjų (neginkluotą) Lietuvos istoriografijoje jau tapo aksioma. Neginkluotojo pasipriešinimo tyrimai, nors ir gausūs, vis dar stokoja apibendrinamojo žvilgsnio, bendros koncepcijos. Galima sakyti, kad istorikai iki šiol mėgina atsakyti į klausimą, kas įvyko, o ne kodėl, kaip ir dėl kokių priežasčių. Šis straipsnis – bandymas apibendrinti Lietuvos neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo ištakas ir jį lėmusius veiksniai.

Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo tyrimuose yra įsitvirtinusi nuostata pirmiausia kreipti dėmesį į šio judėjimo krypčių skirtumus, kartais ignoruojant paties proceso vientisumą. Taip formuojasi istorinę

tikrovę iškraipantis vaizdas, kad disidentinis judėjimas – tai kelių atskirų krypčių suma. Kad būtina aptarti Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo priežasčių visumą ir ieškoti vienijančio žvilgsnio į šį procesą, patvirtina Lietuvos istorikų įžvalgos. Antai tokio požiūrio poreikį pabrėžia Valdemaras Klumbys. Jo nuomone, nors Lietuvos neginkluotasis pasipriešinimas nebuvo ideologiškai vientisas, skirtumai neužgožė bendro tikslo¹.

Tuo tarpu Bernardas Gailius kviesdamas ieškoti Lietuvos neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo priežasčių kelia hipotezę, kad jo ištakos glūdi partizaniniame kare. Pasak jo, „nors tarp partizanų karo ir disidentų sąjūdžio, kaip neginkluotos pasipriešinimo formos, brėžiama aiški perskyra, pereinamasis laikotarpis palyginti mažai tyrinėtas ir yra pagrindo manyti, kad atlikus išsamesnius tyrimus atsiskleistų gana aiškus pasipriešinimo tradicijos tęstinumas“².

Išsiaiškinti neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo priežastis svarbu ne tik Lietuvos istoriografijai, bet ir visuomenei. Tai padėtų įvertinti partizaninio karo ideologinio fono paveldo svarbą išsaugant Lietuvos valstybingumo tradiciją ir tolesniam pasipriešinimo judėjimui – neginkluotai kovai dėl laisvės. Kartu tai leistų suvokti, kiek ši kova yra tęstinis, o kiek – visai naujas, su Rusijos disidentų sąjūdžio plėtra tiesiogiai sietinas reiškinys.

Šio straipsnio tikslas – nustatyti Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo ištakas, idėjines, socialines ir politines inspiracijas, aptarti jo sklaidą ir būdus antrosios sovietų okupacijos laikotarpiu. Jo siekdami, gvildinsime dvi problemas: 1) kokios buvo Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo ištakos? 2) kokios jo priežastys ir kontekstas? Priežastimis straipsnyje laikomi ne tik veiksniai, lėmę neginkluotojo pasipriešinimo pradžią. Svarbūs ir įvykiai, procesai, kurie įvairiais laikotarpiais buvo tarsi gaivaus vėjo gūsis, palaikęs Lietuvos neginkluotąjį pasipriešinimą, jo plėtrą, skatinęs išitraukti į jį naujus žmones, taigi neleidęs jam užgesti ir kurstęs Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo ugnį per visą antrąją sovietų okupaciją.

Straipsnio chronologinės ribos apima antrosios sovietų okupacijos laikotarpį po partizaninio karo, kai neginkluota kova tapo pagrindiniu antisovietinio pasipriešinimo būdu, t. y. 1953–1990 m. Tiesa, šios ribos kiek peržengiamos pirmame skyriuje – nagrinėjant pereinamąjį etapą iš ginkluotojo pasipriešinimo (iki 1953 m.) į neginkluotąjį (nuo 1953 m.).

Į neginkluotojo pasipriešinimo sąvoką įeina ir disidentinis judėjimas. Disidentizmo terminas čia suvokiamas siaurąja prasme – kaip Rusijoje kilęs žmogaus teisių gynimo judėjimas, savo veiklą grindžiantis nenusižengimu įstatymams, siekiantis esamą sistemą ne sugriauti, bet reformuoti. Kadangi ir tiesiogiai iš Rusijos disidentinio judėjimo idėjas perėmę žmonės, analizuojami šiame straipsnyje, save laikė laisvės kovotojais, jiems taikomas pasipriešinimo dalyvio terminas. Tad pasipriešinimo sąvoka čia apima platų spektrą tiek sovietinių įstatymų nepažeidžiančių, tiek nelegalių pasipriešinimo sovietų valdžiai Lietuvoje formų.

Straipsnio pagrindą sudaro istoriografija. Tyrimo kontekstui praplėsti buvo naudingi B. Gailiaus³, Arvydo Anušausko⁴ darbai apie

partizaninio karo specifiką, sovietų represijas ir kovą su antisovietiniu pasipriešinimu okupacijos metais. Taip pat remtasi daugeliu Lietuvos neginkluotąjį pasipriešinimą tiriančių darbų. Svarbi buvo Algimanto Liekio knyga „Antisovietinis pogrindis ir Lietuvos nepriklausomybė“⁵, Juozapo Romualdo Bagušausko darbas apie neginkluotąjį jaunimo pasipriešinimą⁶, knyga „Lietuva 1940–1990. Okupuotos Lietuvos istorija“⁷, leidinys „Studentų byla“⁸, taip pat neginkluotąjį pasipriešinimą Lietuvoje analizuojantys V. Klumbio⁹, Živilės Račkauskaitės¹⁰, Nijolės Gaškaitės–Žemaitienės¹¹, Egidijaus Jaseliūno¹², Evaldo Gelumbausko¹³, J. R. Bagušausko¹⁴, Ramūno Labanausko¹⁵, Audriaus Dabrovolsko¹⁶, Lijanos Pušinskytės¹⁷ ir Sergejaus Tichomirovo¹⁸ straipsniai.

Kita tyrimo dalis – šaltinių analizė. Daugiausia remiamasi Lietuvos ypatingojo archyvo K-1 fonde esančiais neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių baudžiamųjų bylų dokumentais ir dokumentų rinkinio „Nenugalėtoji Lietuva“¹⁹ 1–2 tomiais, taip pat dokumentų rinkiniu „Lietuvos laisvės lyga: nuo „Laisvės šauklio“ iki nepriklausomybės“²⁰.

PARTIZANINIS KARAS – NEGINKLUOTOJO PASIPRIEŠINIMO PAMATAS?

Istoriografijos pozicija. Pirmoji neginčytina ir visų svarbiausia neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo priežastis yra Lietuvos valstybingumo praradimas ir okupacinių režimų teroras. Kaip pažymi A. Anušauskas, 1940–1958 m. „ne mažiau kaip 456 tūkst. žmonių [...] tapo sovietinių okupantų vykdyto genocido ir teroro aukomis“²¹. Vis dėlto ši priežastis, nors akivaizdi ir šurpą kelianti, yra pernelyg abstrakti siekiant išsamiai suvokti Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo ištakas ir įtakas. Tačiau kaip tik ji lėmė partizaninį karą, kuris vyko prieš neginkluotąjį pasipriešinimą.

Kaip jau minėta, B. Gailius neginkluotojo pasipriešinimo ištakas pirmiausia išvelgia partizaniniame kare. Jo nuomone, išblėsus vilčiai sulaukti Vakarų ir SSRS karo, „patys partizanai pradėjo orientuotis į neginkluotą pasipriešinimą, mažino savo narių skaičių, palikdami tik tuos, kurie legaliai gyventi nebegalėjo, ir bandė kurti slaptas neginkluotas organizacijas“²². Ž. Račkauskaitė, analizuodama pasipriešinimą sovietų režimui Lietuvoje septintajame–aštuntajame dešimtmetyje, antrina B. Gailiui ir teigia, kad „Lietuvoje pasipriešinimas niekada nebuvo visai išnykęs. Ginkluotajai rezistencijai išsekus, Lietuvoje ėmė ryškėti nauja pasipriešinimo forma, daugelio autorių vadinama pasyvosios rezistencijos vardu.“²³ Visą pasipriešinimo istoriją autorė suvokia kaip vientisą procesą, kurio „formos ir metodai kito“ veikiami „tarptautinės padėties, sovietinio režimo sistemos pokyčių“, tačiau tęstinumas visada išliko. Todėl Ž. Račkauskaitė nėra linkusi tarp ginkluotojo ir neginkluotojo pasipriešinimo brėžti aiškios chronologinės ir idėjinės linijos. Atvirksčiai, ji pabrėžia šių procesų tęstinumą: „Daug aukų pareikalavusią ginkluotąją rezistenciją pakeitė nesmurtinė kova.“²⁴

Vytautas Tininis išsako tokią poziciją: „Ginkluotą kovą Lietuvoje pakeitė vadinamoji pasyvioji rezistencija, turinti keletą pasipriešinimo formų: viešos politinio protesto akcijos, pagrindinių organizacijų veikla ir gimstantis disidentizmas.“²⁵ N. Gaškaitė-Žemaitienė taip pat pažymi, kad „maždaug po 1949 m. prioritetiniu partizanų veiklos uždaviniu tapo kova ideologiniame fronte“²⁶. Autorė nurodo, kad šiame etape vyravo pagrindinės spaudos leidimas ir platinimas²⁷.

Šiuo laikotarpiu, Lietuvos istorikų nuomone, vyko idėjinė kova, norint pasipriešinimo okupacijai idėjas įdiegti į žmonių sąmonę. Pasak N. Gaškaitės-Žemaitienės, „iki 1949 m. buvo siekiama kuo platesnius

visuomenės sluoksnius įtraukti į organizuotą pilietinį pasipriešinimą okupacijai. Vėliau pradėtos propaguoti individualaus pasipriešinimo, tautiškai susipratusios asmenybės ugdymo idėjos.“²⁸ Partizaninio karo pabaigoje buvo norima kuo labiau apsaugoti gyventojus, pamažu atsisakyti ginkluotos kovos, riboti partizanų skaičių, nebepriimti naujų žmonių ir visais įmanomais būdais vengti aukų bei sovietų teroro²⁹. Atrodo, kad, silpstant ginkluotajai kovai, partizanų ideologinio fronto, jų spaudos darbas iš tikrųjų davė rezultatą – kūrėsi neginkluotos pasipriešinimo organizacijos, buvo tautiškai ir politiškai susipratusių žmonių, nors didžioji visuomenės dalis pradėjo susitaikyti su okupacine tikrove.

Kad neginkluotojo pasipriešinimo priežastys gali glūdėti partizaniniame kare, buvo išvelgiama dar gūdžiu sovietmečiu, apie tai buvo mąstoma emigracijoje. Jonas Jurašas apie Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo priežastis 1975 m. samprotavo: „Nors 1952-ieji laikomi aktyvaus sąjūdžio pabaiga, tačiau sunku pasakyti, kiek jis dar tęsėsi, nes pati pasipriešinimo dvasia pakeitė savo pavidalą, ėmė reikštis naujomis lytimis, vis giliau skverbėsi į tautos gyvenimo gelmes.“³⁰

Neginkluotojo pasipriešinimo ištakas ginkluotojo kovoje išvelgia ir A. Liekis. Jis nurodo, kad dar partizaninio karo laikotarpiu „dramatiška kova vyko ir vadinamojo pasyvaus pasipriešinimo frontuose. Dažname mieste ir kaime, bažnytkaimiuose veikė pagrindinės organizacijos.“³¹ Autorius neabejoja, kad iki 1953 m., t. y. iki oficialios ginkluotojo pasipriešinimo pabaigos, ginkluotoji ir neginkluotoji rezistencija veikė kartu. Šiame judėjime „ypač gausu buvo jaunimo, palaikiusio ryšius su partizanais, bendradarbiavusio ir platinusio partizanų bei kitą pagrindžio spaudą“³². Šalia kitų neginkluotojo antisovietinio judėjimo priežasčių partizaninį karą ir jo įdirbį, tokį

svarbų neginkluotojo pasipriešinimo plėtrai, pabrėžia ir E. Jaseliūnas. Jo nuomone, „Lietuvos katalikiškojo disidentinio judėjimo pradžia galima laikyti pokyčius Lietuvos visuomenėje šeštojo dešimtmečio pradžioje, kai sovietinės sistemos, kaip laikinos politinės valdžios, traktavimą pakeitė suvokimas, jog nėra jokių veiksmų, galinčių susilpninti esamą sistemą artimiausiu metu. Tokius pokyčius lėmė bei juos simbolizavo sunaikinta ginkluota rezistencija.“³³

Minėtiems autoriams pritaria ir A. Dabrovskas, kuris mano, jog, nuslopinus partizaninį karą, „šeštajame–septintajame dešimtmetyje vykęs Lietuvos jaunimo neginkluotasis pasipriešinimas atskleidė, kad lietuvių tauta nėra praradusi savo tapatybės ir nėra atsisakiusi siekio kovoti už prarastą laisvę“³⁴. Tad „1950–1970 m. laikotarpis svarbus tuo, kad, gęstant lietuvių tautos ginkluotajam pasipriešinimui, buvo pereita prie neginkluotų pasipriešinimo formų“³⁵.

Visų aptartų autorių pozicijos rodo, kad istoriografijoje linkstama pritarti hipotezei, partizaninį karą laikant lietuvių neginkluotąjį pasipriešinimą 1953–1990 m. inspiravusiu veiksmu ir viena pagrindinių jo priežasčių.

Neginkluotojo pasipriešinimo ryšiai su partizaniniu karu. Neabejotiną partizaninio karo įtaką neginkluotajam pasipriešinimui atskleidžia ir istoriniai šaltiniai bei pačių disidentų gyvenimo faktai. A. Liekis savo teiginį, kad partizaninis karas laikytinas neginkluotojo pasipriešinimo ištaka, iliustruoja keletu pavyzdžių. Remdamasis šaltiniais, jis pasakoja apie 1949 m. Ariogalos gimnazijos abiturientų įkurtą pagrindinę „Vieningo darbo fronto“ organizaciją. Jos iniciatorius – pradžios mokyklos mokytojas Kazimieras Banys. Tai buvęs partizanų ryšininkas, tad organizacijos ryšys su ginkluotuoju pagrindžiu akivaizdus. Partizaninio

pasipriešinimo inspiruotos organizacijos nariai, įstoję į Kauno ir Vilniaus aukštąsias mokyklas, tęsė pradėtą veiklą. Taip plito pasipriešinimo idėjos, o kova su okupantais nenutrūko – ji tik pakeitė savo pavidalą. Partizaninis karas veikė kaip inercijos jėga, lemianti maištingosios Lietuvos gyventojų dalies, išgyvenusios po represijų, nesusitakymą su režimu³⁶. Ši tiesiogiai partizaninio karo įkvėpta ir subrandinta organizacija savo įstatuose ir programoje pabrėžė taikų pasipriešinimą – „okupantų ir kolaborantų tikrųjų kėslų demaskavimą, tautinės savimovės skatinimą“³⁷.

Reikšmingų faktų pateikia akademinio jaunimo neginkluotąjį pasipriešinimą analizavęs A. Dabrovskas: „Jaunimo organizacijų statutuose, programiniuose įstatuose atsispindėjo partizanų suformuluotos politinės nuostatos. Partizanų vadovybė rengė dokumentus, kurie pasiekdavo jaunimo organizacijas. 1953 m. partizanai siekė įtraukti jaunuolius į kovą su okupantais ne vien ginklu ir ruošė juos neginkluotam pasipriešinimui.“³⁸

Su partizaniniu judėjimu ryšių ieškojo ir save su juo siejo jaunimo organizacija „Laisvę Lietuvai“. Pasak jos veiklą tyrusios N. Žemaitienės, net 1955 m. „partizaninio karo atgarsiai visuomenėje dar nebuvo išblėję: Pandėlio apylinkėse tebeveikė pora paskutiniųjų partizanų, kaimuose pasitaikydavo partizanų spaudos, moksleiviai persirašinėdavo į dainų sąsiuvinius partizanų dainas“³⁹. Moksleivis Donatas Bičiūnas į organizacijos veiklą Pandėlio mokykloje įsitraukė 1955–1956 m. žiemą, paskatintas bendramokslis Algio Petro Susnio ir perskaiteęs pagrindžio laikraštėlį „Laisvės balsas“⁴⁰. Taigi pagrindinė spauda, tarpusavio ryšiai skatino šios ir kitų neginkluotojo pasipriešinimo organizacijų plėtrą. O nuveikė tokios organizacijos nemažai. „Laisvę Lietuvai“ nariai gamino ir platino antisovietinius

lapelius⁴¹, 1958 m. Vasario 16-osios proga Vilniuje iškėlė Lietuvos trispalvę⁴². Organizacija, siejama su partizanais, perėmusi iš jų savo idėjas, subrandino disidentą Petrą Plumpą⁴³. Taip buvo perduodama pasipriešinimo tradicija.

Dar vienas iškalbingas pavyzdys – pagrindinio veikėjo Petro Paulaičio biografija. Jis įkūrė pasipriešinimo organizaciją dar nacių okupacijos metu. Vėliau buvo vienas iš Kęstučio partizanų apygardos vadovų, atsakingas už partizanų ideologinę kovą⁴⁴. 1947 m. suimtas, 1956 m. grįžęs iš lagerio, įsidarbino Kaune ir atgaivino savo organizaciją. Į ją įstojo daug Kauno studentų⁴⁵. 1957 m. P. Paulaitis vėl buvo suimtas⁴⁶. A. Liekis pabrėžia šio žmogaus pažiūrų kaitą: „P. Paulaitis pokario metais buvo ginkluotos kovos prieš sovietinius okupantus šalininkas, o 1956 m. [...] kalbėjo, kad pagrindinės organizacijos pirmiausia turėtų skatinti pasyvų pasipriešinimą, Lietuvos išvadavimo siekti politinėmis priemonėmis.“⁴⁷ Tai neabejotinas partizaninio karo nuopelnas, jo paskutinių metų siekio persiorientuoti į neginkluotąją kovą atspindys.

Panaši ir Balio Gajausko gyvenimo istorija. Pirmą kartą jis nukentėjo dar nacių okupacijos metais – slėpėsi nuo mobilizacijos, buvo kalinamas konclageryje. Vėliau, regis, taip pat turėjo ryšių su partizanais. Žinoma, buvo susijęs ir su rusų disidentais – neatsitiktinai tapo Aleksandro Solženicyno „Gulago archipelago“ vertėju į lietuvių kalbą⁴⁸.

Viktoro Petkaus, kito žymaus Lietuvos laisvės kovotojo, biografija taip pat patvirtina ginkluotojo pasipriešinimo įtaką neginkluotajam. Leidinyje „Aušra“ rašoma, kad kai V. Petkus, jaunas nepilnametis vaikinys, kalėjo lageryje, „Lietuvos giriose vyko žūtutinė kova, ir sunku buvo nuslėpti laisvės išsiilgusią dvasią“. Štai kodėl „veikiamas nenumaldomo tėvynės ilgesio jaunuolis pabėga iš Gulago ir per snieguotą tundrą

keliauja tėvynėn“. Tiesa, tikslo jis nepasiekė – pakeliui buvo sučiuptas. Susidūrimas su partizanais V. Petkaus pažiūroms padarė didelę įtaką: „Jis mena Lukiškių kalėjimo kamerą, kur įmestas laukė etapo. Prasivėrė kameros durys, įvedė Lietuvos partizaną. Šis priėjo prie grotuoto lango, pažvelgė į mėlyną dangų ir užtraukė ilgesingą laisvės dainą...“⁴⁹ Toks jaunystėje patirtas ir apsisprendimą stoti į neginkluotą kovą lėmęs įspūdis greičiausiai buvo ne vienintelis. Kai po Josifo Stalino mirties daugelis kalinių buvo paleisti namo, prasidėjo naujas V. Petkaus gyvenimo etapas – „tautos kultūros, jos dvasinių vertybių išsaugojimas, jos kūrybinių galių skatinimas“. Toks suvokimas skatino stoti į naują – neginkluotą – kovą už žmogaus ir tautos apsisprendimo teises⁵⁰.

Partizaninio karo laikus siekia ir Kęstučio Jokubyno pagrindinė veikla. Jis, dar septyniolikmetis gimnazistas, įsitraukė į pokario metais visą Lietuvą apėmusį pasipriešinimo sovietų valdžiai judėjimą. 1948 m., vos pradėjęs studijuoti Vilniaus universitete, buvo suimtas už kelių pagrindinio laikraščio numerių redagavimą ir išleidimą⁵¹.

Rezistento Jono Gruzdzevičiaus neginkluota pagrindinė veikla prasidėjo tada, kai jis, 1952 m. gegužės 20 d. dviračiu važiuodamas iš Nemajūnų į Jiezną, atsitiktinai ant pakelės krūmokšnio rado Dainavos apygardos laikraštį „Partizanas“. Vaikiną sudomino jame išsakytas partizanų prašymas rinkti pokario tautosaką, registruoti partizanų palaikų užkasimo vietas, kad Lietuvai atgavus nepriklausomybę būtų išsaugotas jų atminimas ir galima būtų juos garbingai palaidoti. Rezistentas taip pat pažymi, kad tuo metu „aktyviai veiklai partizanai jaunimo jau neskaitino“⁵². Tą pačią dieną partizanų laikraštį J. Gruzdzevičius davė paskaityti suolo draugui. Abu vaikinai nutarė reaguoti į partizanų raginimą, būrė kitus jaunuolius⁵³. Organizacija buvo įkurta 1952 m. birželio mėn.⁵⁴

Su partizaniniu judėjimu ryšius palaikė Vieningosios darbo sąjungos, įkurtos 1949 m., vienas vadovų Adomas Lukaševičius ir kiti šios organizacijos nariai. Tai patvirtina istoriniai šaltiniai⁵⁵. 1950 m. įkurtos Lietuvos jaunimo vyčių sąjungos nario Algimanto Urbšto būdžiamojoje byloje teigiama, kad organizacija orientavosi į patriotinį jaunimo ugdymą, palaikė ryšius su partizanu Ažuolu, iš kurio gaudavo literatūros⁵⁶. Sovietinės slaptosios tarnybos žiniomis, A. Urbštas buvo partizanų ryšininkas. 1950 m. rudenį organizacija pradėjo ieškoti kontaktų su Lietuvos laisvės kovos sąjūdžiu, Pietų Lietuvos partizanų srities Tauro apygarda, troško partizanų patarimų ir paramos. Ryšius pavykus užmegzti, organizacija ėmė gauti partizanų spaudos, ją skaitė ir platino. Iš stipendijų susitaupe pinigų ir įsigiję rašomąją mašinėlę, jaunuoliai pradėjo leisti nelegalų laikraštėlį „Laisvės keliu“⁵⁷.

Partizaninis karas įkvėpė ir disidentą Zigmą Širvinską. Jis, tarnaudamas sovietinėje armijoje, palaikė ryšius su partizanais⁵⁸. Kariuomenėje kartu su bendraminčiais Z. Širvinskas 1947 m. įkūrė antisovietinę grupę – Lietuvos išlaisvinimo armiją⁵⁹. Suimtas, teistas ir kalintas⁶⁰, 1956 m. grįžęs į Lietuvą, jis vėl įsitraukė į pagrindinę pasipriešinimo veiklą⁶¹, o vėliau tapo vienu iš 45 pabaltijiečių memorandumo signatarų⁶². Neginkluotas antisovietinis pasipriešinimas Klaipėdos mieste taip pat siejamas su partizanais. Į Klaipėdą šis judėjimas atėjo iš provincijos⁶³.

Partizaninis karas kaip įkvėpimo šaltinis, istorinės atminties puoselėtojas ir perdavėjas. Partizaninis karas Lietuvos neginkluotajam pasipriešinimui svarbus ne tik dėl savo faktinės įtakos, bet ir kaip įkvėpimo, padrašinimo šaltinis. Partizanai, sovietinės propagandos nuolat juodinami ir vadinami banditais, dalies žmonių atmintyje buvo kryptį nepriklausomybės link rodantys herojai. Idealizuota ar ne, partizaninio karo atmintis

tapo tuo klodu, iš kurio ir neginkluotasis pagrindis sėmėsi dvasinių jėgų, idėjinio įkvėpimo. Šio karo reikšmę jautė ne vienas. Antai B. Gajauskas kaupė Lietuvos partizaninio karo dokumentus ir buvo už tai nuteistas⁶⁴.

Svarbus partizaninio karo laimėjimas – skatinimas ir toliau priešintis okupacijai, išsaugota istorinė atmintis ir valstybingumo tradicija. Šiuo atveju iliustratyvus yra Angelės Paškauskienės pavyzdys. Ji, pokario metais augdama daugiavaikėje, vos besiverčiančioje šeimoje, girdėdavo pasakojimus apie „laisvą Lietuvą, kur žmonėms nebūtų tekę vargti, kaip mums dabar“⁶⁵. Taigi rezistencinė laikysena susiformavo iš žodinės tradicijos ir tikrovės, gyvenamosios aplinkos stebėjimo, lėmusio asmeninį nepasitenkinimą. Neatsitiktinai A. Paškauskienė, kiek ūgtelėjusi, 1962 m. subūrė bendraamžių ir bendraminčių grupelę ir išplatino Jurbarkė atsišaukimus, kuriuose žmonės „raginami kovoti už nepriklausomą Lietuvą, prieš bolševikus“. Savo akimis nematyta, bet kitų apdainuota Lietuva žadino jaunatvišką idealizmą, polėkį ir svajonę: „Laisva Lietuva man tuo metu atrodė kaip kokia pasakų šalis, kur visi žmonės gyvena lygūs, taikūs, ir niekam nieko netrūksta.“⁶⁶

Mentalitetą persmelkė to nepažįstamo, bet tokio viliojančio gyvenimo ilgesys. Tuo tarpu tikrovė buvo kupina teroro, baimės, nepriteklių, suvaržymų ir pilkumos. Nenuostabu, kad A. Paškauskienė ir į ją panašūs žmonės daugybę metų priešinosi sovietinei santvarkai, ne kartą kentėjo nuo režimo represijų⁶⁷.

Istorinė atmintis neginkluotąją kovą veikė keleriopai: vieniems darė įtaką savo pačių nepriklausomybės laikų prisiminimai, kitiems – pažįstamų pasakojimai, tretiems praeities liudijimu tapo tarpukario laikotarpio spauda. Antai „A. Susnio ir jo draugo Petro Plumpos tėviškėse buvo žurnalų „Karys“ ir „Trimitas“ komplektai, viena kita nepriklausomybės metų knyga; jas jaunimas skaitė ir patys mėgino šį bei tą rašyti.“⁶⁸

Partizanai buvo giliai įsisąmoninę poreikį išsaugoti istorinę atmintį ir tautinę tapatybę. Ginkluotai kovai nuslopus, tai tapo esminiu pasipriešinimo motyvu ir kryptimi. Pasak A. Liekio, tokį posūkį lėmė ne tik dar partizaninio karo metais puoselėta tradicija, bet ir gyvenamojo meto aplinkybės: 1954–1964 m. „vis daugiau lietuvių ėmė užimti vadovaujančius postus, stoti į LKP“, kitaip tariant, prasidėjo prisitaikymo prie režimo laikotarpis. Imta „suvokti, kad okupacija bus ilga ir sunki. Todėl ypač svarbu darėsi išsaugoti ir gausinti tautos kūrybingąsias jėgas, kelti tautos kultūrą, nes tik esant jai pakankamai aukštai, esant pakankamai tautinei savimonei, lietuviai liks lietuviai, neištirps slavų jūroje.“⁶⁹ Lietuvos jaunimas tuo metu troško „taikiomis priemonėmis siekti Lietuvos nepriklausomybės puoselėjant tarpukario Lietuvos gyvenimo tradicijas ir tautinę kultūrą, išsaugant lietuvių tautos savitumą ir kultūrinį paveldą bei kovojant su rusinimu“⁷⁰.

Tad partizaninio karo, kaip neginkluotojo pasipriešinimo Lietuvoje ištakų, reikšmė neginčijama. Jo metu formavosi būsimų neginkluotosios kovos dalyvių savimonė, mezgėsi ryšiai su partizanais, su jais tiesiogiai bendraujant buvo perimamos idėjos ir propagandinės kovos būdai. Paskutinis partizaninio karo etapas tapo istorinės atminties perdavimo ir būsimos neginkluotosios kovos kaip tautinės kultūros ir politinės tradicijos išsaugojimo orientyru.

LAISVĖS PROVERŽIAI SSRS IR SOCIALISTINĖJE STOVYKLOJE KAIP LIETUVOS NEGINKLUOTOJO PASIPRIEŠINIMO PASKATA

Rusijos disidentų sąjūdžio įtaka Lietuvos neginkluotajam pasipriešinimui. Lietuvos neginkluotąjį pasipriešinimą itin smarkiai paveikė po J. Stalino mirties ėmęs formuotis

Rusijos disidentų sąjūdis. A. Liekio nuomone, Maskvos disidentai ir Lietuvos laisvės kovotojai ryšius užmezgė 1960 m.⁷¹ V. Klumbys taip pat pažymi, kad Lietuvos neginkluotajam pasipriešinimui „susiformuoti įtakos turėjo ir ryšiai su rusų disidentais, užsimezgę bene 1960 m.“ Septintajame dešimtmetyje iš Rusijos „atėjo žmogaus teisių gynimo idėjos, čia pasireiškusios religinių teisių gynimu“. Gali būti, kad ir su savilaidos fenomenu susipažinta Rusijoje⁷².

Rusijos disidentų sąjūdžio ištakose būta ir lietuvių. Aleksandras Štromas A. Liekiui yra pasakojęs: „[...] savo teoriniais samprotavimais ir aš, manau, nemažai prisidėjau prie gimstančio disidentų sąjūdžio SSRS ir Lietuvoje. Kartu su L. Pinskiu, G. Pomerancu, A. Andriku Maskvoje ir T. Venclova, J. Tumeliu, P. Morkum ir kitais Lietuvoje padėjau A. Ginzburgui leisti pirmąjį SSRS savilaidos žurnalą „Sintaksė“.“⁷³ Vėliau A. Štromas, gyvendamas Maskvoje, susipažino su Andrejumi Sacharovu, Aleksandru Galičiumi ir kitais disidentais, „padėjo su jais susipažinti kitiems draugams ir pažįstamiems iš Lietuvos“⁷⁴. Tad įtaka, ko gero, buvo abipusė.

Katalikiškojo pogrindžio, vienos ryškiausių Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo krypčių, ryšys su Rusijos disidentų sąjūdžiu yra labiau nei akivaizdus. Apie tai užsimena ir Ž. Račkauskaitė⁷⁵. E. Jaseliūnas katalikiškąją veiklą laiko disidentine su tam tikromis išimtimis. Jo nuomone, šios krypties atstovai stengėsi veikti pagal sovietinius įstatymus. Antai Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komitetas skelbėsi nesieksiąs politinių tikslų ir veiksias viešai⁷⁶.

Ž. Račkauskaitė savo tyrime išsako mintį, kad „atviros opozicinės veiklos idėjos į Lietuvą atėjo iš Rusijos“. Ji akcentuoja „kai kurių Lietuvos kūrybinės inteligentijos atstovų ryšius su rusų savilaidos leidėjais“. Autorės žodžiais, svarbų vaidmenį tarp jų

atliko Tomas Venclova ir A. Štromas, kurie, kaip minėta, drauge su Rusijos disidentu Aleksandru Ginzburgu prisidėjo prie savilaidos žurnalo „Sintaksė“ leidybos⁷⁷. Rusijos disidentų veiklos įtaka akivaizdi ir įkuriant Lietuvos Helsinkio grupę.

Aštuntajame dešimtmetyje itin svarbūs buvo Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių ir Sergejaus Kovaliovo ryšiai. S. Kovaliovas padėjo „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ informacijai patekti į platesnę Sovietų Sąjungos erdvę ir užsienį, perspausdindamas šio leidinio informaciją Rusijos „Einamųjų laikų kronikoje“⁷⁸.

Pasak E. Jaseliūno, užsienio ir lietuvių išėivijos istoriografijoje net buvo įprasta Lietuvos neginkluotąjį pasipriešinimą laikyti Rusijos disidentų sąjūdžio dalimi. Iš Rusijos buvo perimtos veiklos formos, legalaus priešinosi idėja, kalbėjimas faktų kalba, net pats „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ pavadinimas – iš „Einamųjų laikų kronikos“⁷⁹. Iš Rusijos atėjo ir Lietuvoje išpopuliarėjo peticijų rašymas⁸⁰. Vis dėlto toks požiūris neatskleidžia tikrojo Lietuvos neginkluotosios kovos pobūdžio, o visiškai sutapatinti Lietuvos neginkluotąjį pasipriešinimą su Rusijos disidentų sąjūdžiu ir laikyti jį tik pastarojo dalimi būtų istorinė klaida.

Pateikti pavyzdžiai rodo neginčijamas Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo ir Rusijos disidentų sąjūdžio sąsajas. Rusijos disidentų judėjimą galima laikyti „viena iš priežasčių, nulėmusių katalikiškojo pasipriešinimo“ (taid ir visos neginkluotosios rezistencijos) raidą. Didžiausia jo įtaka – naujos formos pasipriešinimui suteikimas⁸¹.

Demonstracijų Lenkijoje, Vengrijos revoliucijos ir Prahos pavasario įtaka Lietuvos neginkluotajam pasipriešinimui. Lietuvos disidentinio judėjimo plėtotei neabejotinai svarbios buvo pasipriešinimo nuotaikos kitose socialistinėse šalyse. Lietuvoje vykusius

procesus svarbu įvertinti platesniame Rytų Europos kontekste. 1956 m. Vengrijos revoliucija ir 1968 m. Prahos pavasaris buvo tarsi injekcijos, leidusios suaktyvinti lietuvių rezistenciją. Istoriografijoje laikomasi nuomonės, kad įtakos pasipriešinimui Lietuvoje galėjo turėti ir Lenkijos įvykiai, ten jau nuo 1955 m. rudens tvyrojusi įtampa ir, žinoma, 1956 m. darbininkų demonstracija Poznanėje⁸². Vis dėlto Budapešto ir Prahos įvykių atspindžiai tiek istoriografijoje, tiek dokumentuose ryškesni, todėl juos aptarsime išsamiau.

Pasipriešinimo bangos iš Lenkijos, Vengrijos ir Čekoslovakijos centrų nuvilnijo per visą tuometinę Rytų Europos erdvę. Pasak Ž. Račkauskaitės, Lietuvos jaunimo pasipriešinimą XX a. septintajame–aštuntajame dešimtmetyje labiausiai skatino „1956 m. įvykiai Vengrijoje, Lenkijoje ir 1968 m. sovietų invazija į Čekoslovakiją“. Jie inspiravo daugelį tiek pavienės, tiek organizuotos opozicinės veiklos atvejų, „opozicinės nuotaikos reišėėsi įvairiose kraštotyros, turizmo draugijose, diskusijų būreliuose“⁸³.

Sunkiau užčiuopti tiesioginį Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo ir nepasitenkinimo nuotaikų Lenkijoje ryšį. Juk, pavyzdžiui, Poznanės protestų pagrindas pirmiausia buvo labiau ekonominis, tuo tarpu lietuvių protestai turėjo aiškų tautiškumo atspalvį. Tačiau 1955 ir 1956 m. abiejose šalyse sustiprėjusios pasipriešinimo nuotaikos leidžia spėti šiuos procesus turėjus sąsajų. Lenkijos įvykių įtaką Lietuvos jaunimo neginkluotajam pasipriešinimui išvelgia J. R. Bagušauskas. Jo nuomone, „plačiomis politinėmis demonstracijomis paminėtas Vėlines šeštojo dešimtmečio viduryje Vilniuje ir Kaune“ galima sieti su „Lenkijos ir Vengrijos politiniais įvykiais“⁸⁴. Hipotezė, kad Lenkijos protestai buvo vienas iš Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo stimulų, patvirtina ir kai kurių to meto Lietuvos pogrindžio šūkių retorikos panašumas

į lenkiškąją. Antai 1957 m. KGB atskleista Antikomunistinė lietuvių kovotojų sąjunga viename savo atsišaukimų reikalavo „duonos ir laisvės“⁸⁵. Kaip žinome, būtent duonos reikalavo ir Poznanės protestų dalyviai.

Vengrijos revoliucijos atgarsių reikšmė Lietuvai neabejotina. 1956 m. lapkričio 1 d. vakare Kaune, buvusiose Karių kapinėse, įvyko viena didžiausių pokario Lietuvoje masinių demonstracijų. „Dar dieną tūkstančiai kauniečių, paskatinti Vengrijos sukilėlių drąsos, rinkosi kapinėse prie Nepriklausomybės kovų paminklo. Apie tą demonstraciją pogrindžio leidinys „Aušrelė“ rašė: „...studentai, inteligentai, iš Rusijos konclagerių sugrįžę kaliniai su ašaromis akyse traukė Lietuvos himną“, buvo dainuojamos religinės, patriotinės dainos, skanduojami laisvės šūkiai. „Didžiulė jaunimo demonstracija įvyko ir Rasų kapinėse Vilniuje, prie J. Basanavičiaus kapo.“⁸⁶ J. R. Bagušauskas pabrėžia, kad, be tautinių šūkių, Vėlinių demonstracijoje Kaune 1956 m. buvo skanduojama: „Tegyvuoja Vengrija!“⁸⁷

O štai kaip amžininkai prisimena Prahos pavasarį: „Niekada iš atminties neišdils tos rūsčios dienos. Klausėmės per radiją oficialaus pranešimo, ir širdį gėlė skausmas bei pasipiktinimas.“ Pasak šio anonimino „Perspektyvų“ autoriaus, „mūsų širdys buvo kartu su čekais ir slovakais“, o „Prahos pavasaris atėjo į mūsų kasdienybę kaip naujo ženklas“. Tai buvo sąmonės lūžis, padėjęs suvokti konformizmą kaip netinkamą taktiką: tokios „išvados kaupėsi sielose, žinoma, ir anksčiau, tačiau tik dabar jos gavo konkretų patvirtinimą“. Taip „Prahos pavasaris įgalino galutinai demaskuoti totalitarizmą“ ir siekti komunistinės santvarkos pertvarkos⁸⁸.

Prahos pavasaris, Vengrijos ir net Lenkijos įvykiai ne tik sustiprino tikėjimą neginkluotos pogrindžio kovos būtinumu, bet ir lėmė sąmonės lūžį, o kartu – konkrečius pasipriešinimo veiksmus Lietuvoje.

SSRS VIDAUS PROCESŲ POVEIKIS LIETUVOS NEGINKLUOTAJAM PASIPRIEŠINIMUI

Negailestinga sovietinė tikrovė. SSRS gyventojus, kartu ir Lietuvos pogrindininkus, priešintis okupacijai neretai vertė paprasčiausias tikrovės stebėjimas, nepasitenkinimas socialine, politine ir ekonomine padėtimi sovietų imperijoje. Jau minėtos A. Paškauskienės pasipiktinimas sovietine tikrove šalia kontrastingų pasakojimų apie laisvos Lietuvos gerovę buvo svarbus motyvas, lėmęs šios moters rezistencinę orientaciją⁸⁹. Nepasitenkinimas kolektyvizacija buvo viena iš priežasčių, paskatinsusių Vieningosios darbo sąjungos narį Juozą Petkevičių įsitraukti į pogrindinę veiklą⁹⁰. Nepasitenkinimo kasdienybėje kupinas ir vienas iš „Perspektyvose“ spausdinamų atsišaukimų, išplatintų 1979 m. birželio 7 d. Vilniaus Karoliniškių rajone. Jame piktinamasi privilegijuota ekonomine komunistų partijos, ypač Centro komiteto, padėtimi⁹¹.

Tikėtina, kad neginkluotojo pasipriešinimo atstovams buvo artimas mąstymas, paskatinęs jūreivį Simą Kudirką palikti sovietų karinį laivą ir pasiprašyti prieglobsčio JAV. Anot A. Liekio, šis žmogus „matęs į Sibirą vežamus nekaltus žmones ir masines žudynes. Daugelis jo draugų išėjo į miškus partizanais. Veik visi žuvo. Jam pritrūkę drąsos išeiti su draugais. Apsisprendęs tapti jūrininku.“ Pats S. Kudirka pasakojo: „Aš maniau, kad jūroje galėsiu užmiršti savo tautos tragediją, pabėgti nuo nuolatinio baisaus vaizdo: nebuvo savaitės, kad kur nors miestelio aikštėj nebūtų pamesti išniekinti partizanų kūnai. Norėjau pabėgti nuo bado, kuris siautė kolchozuose, išbėgti nuo neteisybės ir baudžiatvarkos.“⁹²

Tuo tarpu Vytauto Skudžio biografijoje rašoma: „Nuo 1940 m. birželio 15 dienos, matydamas nuolatinį demokratinių laisvių ir žmogaus teisių pažeidimus Lietuvoje, aš

įsijungiau į lietuvių tautos judėjimą už demokratines laisves ir žmogaus teises, kurios pastoviai ir sistemingai pažeidžiamos mano tėvų gimtojoje Lietuvoje.“⁹³

Maištauti prieš santvarką skatino socialinis ir ekonominis nesaugumas, negalėjimas įsitvirtinti gyvenime, siekti finansinio stabilumo. Nepasitenkinimo socialistine ekonomika esama ir šeštojo dešimtmečio vidurio jaunimo organizacijų atsišaukimuose. Juose reiškiamas pasipiktinimas „komunistinės kukurūzinės“ valdžios absurdiškumu. Ekonominis motyvas, gerovės troškimas ryškėja šalia laisvės ir nepriklausomybės siekio. Kaip minėta, buvo reikalaujama ne tik laisvės, bet ir duonos⁹⁴.

Socialinis nesaugumas ir ekonominis nestabilumas buvo labai aktualūs buvusiems politiniams kaliniams ir tremtiniais, kurie sudarė nemenką neginkluotojo pasipriešinimo dalyvių dalį. Šiems žmonėms buvo taikomi įvairūs gyvenamosios vietos suvaržymai, jie buvo diskriminuojami įsidarbinant, neturėjo galimybės siekti karjeros. K. Jokubynas pasakoja, jog, atlikęs dešimties metų lagerio bausmę, jau nebesistebėjo sunkumais, užgriuvusiais jį „šiapus lagerio tvoros“. Buvo sunku įsikurti, buvęs politinis kalinys net kelis kartus nesėkmingai bandė įsitvirtinti⁹⁵. Akivaizdu, kad iš kalėjimų ir lagerių grįžę „žmonės savo tėvynėje buvo paversti trečiarūšiais“⁹⁶. Tiek ekonominė, tiek įvairios kitos priežastys kėlė žmonėms nepasitenkinimą ir kurstė maišto nuotaikas.

Lageriuose subrendusi neginkluotoji kova. Kita neginkluotojo pasipriešinimo Lietuvoje priežastis susijusi su politinių kalinių grįžimu iš lagerių postalininiu laikotarpiu. Pasak E. Gelumbausko, būtent lageriuose buvo išbūlinėti neginkluotosios kovos metodai, įgauta sistemingų veiksmų patirties, atsirado įgūdžių, formavosi politinių kalinių sąmoningumas, jų ypatinga

tapatybė, bendruomeniniai ryšiai⁹⁷. Tai lėmė, kad, iki 1956 m. pabaigos iš lagerių išleidus ir amnestavus didžiąją dalį politinių kalinių⁹⁸, jų patirtis buvo pritaikyta ir neginkluotojo pasipriešinimo kovoje laisvės sąlygomis.

Pasitelkusi represinį aparatą, politinė valdžia siekė užgniaužti pasipriešinimo dvasią. Tačiau įvyko atvirkščiai: lageris neretai tapdavo vieta, kur žmogaus dvasia tik dar labiau sustiprėdavo. Lageriuose atsidūrė pati šviesiausia, maištingiausia SSRS ir jos okupuotų teritorijų visuomenės dalis, čia buvo dalijamasi idėjomis. Chruščiovinė destalinizavimo politika sudarė sąlygas vis dar maištingai nusiteikusiems, dar labiau dvasiškai sustiprėjusiems ir tarpusavio ryšius užmezgusiems politiniams kaliniams įsilieti į bendrą kultūrinį ir socialinį sovietinio gyvenimo kontekstą.

„Aušroje“ pasakojama, kaip V. Petkus, pirmą kartą atsidūręs GULAG'e, „godžiai sėmėsi žinių iš čia patekusių šviesuolių“⁹⁹. Šie žodžiai patvirtina, kad lageriuose vyko tam tikras socializacijos procesas, kuris padėjo susidaryti rezistentų tinklams.

Kad lageriuose grūdinosi maišto dvasia, patvirtina ir Broniaus Petraičio atvejis: šis 1948 m. suimtas ir nuteistas partizanas 1953 m. dalyvavo Norilsko lagerio sukilime, o, šeštajame dešimtmetyje išėjęs į laisvę, septintajame vėl buvo teisiamas¹⁰⁰. Kaip rašo Ž. Račkauskaitė, Lietuvos rezistentai su Rusijos ir Ukrainos disidentais susitikdavo kalėjimuose ir lageriuose¹⁰¹.

Režimo kaitos įtaka. Negalima nuneigti ir SSRS, kaip centralizuotai valdomos totalitarinės ar pototalitarinės valstybės, politinių vidaus procesų, lėmusių socialines realijas, įtakos atskirų respublikų, tarp jų ir Lietuvos SSR, pasipriešinimo judėjimų raidai. Dauguma istorikų sutinka, kad Lietuvos neginkluotąjį pasipriešinimą veikė vadinamasis atšilimas ir destalinizacija,

vėliau – dalinė brežnevinė restalinizacija. Šią idėją savo darbe pagrindžia ir E. Jaseliūnas. Jo nuomone, Lietuvos pasipriešinimo (pirmiausia katalikiškasis) judėjimas „buvo bendrų procesų, vykusių visoje Sovietų Sąjungoje, dalis, jis atspindėjo bendrus sovietinės visuomenės laikysenos politinės sistemos atžvilgiu pokyčius“¹⁰². Vadinasi, neginkluotos antisovietinės kovos Lietuvoje priežasčių ieškotina ir pačioje valstybės bei visuomenės kaitoje – perėjime iš totalitarinio etapo į pototalitarinį¹⁰³. Galima pritarti E. Jaseliūnui, kad neginkluotojo pasipriešinimo ir savilaidos suaktyvėjimą lėmė politiniai procesai – antroji chruščiovinio atlydžio banga. O sovietinė savilaida kaip tik ir pasirodė penktajame–šeštajame dešimtmetyje¹⁰⁴.

Režimo genezei turėjusi įtakos politika lėmė ir reakciją į ją. Antai nors Lietuvos katalikų bažnyčioje XX a. šeštojo dešimtmečio pradžioje įsitvirtino „sugyvenimo su valdžia“ laikysena¹⁰⁵, nuosaikūs katalikų elgesys neskatinavo sovietų valdžios atsisakyti Bažnyčios veiklos varžymo ir represijų.

Sovietų valdžios kova su Katalikų bažnyčia, kai kurių jos veiklos formų varžymas, vyskupų represavimas lėmė pagrindinės vyskupų organizacijos – pirmosios pagrindinės Katalikų bažnyčios apraiškos – atsiradimą¹⁰⁶. Galima pritarti minčiai, kad „Lietuvos katalikiškojo disidentinio judėjimo periodinė savilaida formavosi kaip atsakas į sovietų valdžios religinę politiką“¹⁰⁷.

Viena pagrindinių savilaidos kaip svarbios disidentinio judėjimo veiklos formos atsiradimo priežasčių – sovietinė cenzūra ir pastangos ją legaliai apeiti¹⁰⁸. „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikai“ sovietinė politika taip pat turėjo įtakos. Pasak Vlodo Lapienio, „jos atsiradimą paskatino tikinčiųjų teisių pažeidimas, sąžinės laisvės varžymas, Katalikų bažnyčios persekiojimai“¹⁰⁹, spaudos ir literatūros cenzūra, religinės spaudos ir literatūros trūkumas ir poreikis.

Neginkluotąjį pasipriešinimą lėmė, o kartu jį aktyvino ir sovietų rusinimo politika. Antanas Terleckas prisimena, kad „po „mokslinės“ konferencijos Taškente 1975 m. prasidėjo globalus rusinimas. Būtent rusinimui ir istorijos klastojimui nusprendėme pasipriešinti.“¹¹⁰ Neginkluotai priešintis sovietų valdžiai vertė jos įgyvendinama rusų kalbos vartojimą Lietuvoje skatinanti politika. Šiai temai buvo skirta nemažai Lietuvos neginkluotojo pagrindžio dokumentų.

Karolis Garuckas¹¹¹ rusinimą šalia ateizavimo ir žmogaus teisių varžymo laikė viena didžiausių grėsmių Lietuvai¹¹². „Ginkime savo kalbos teises“, – raginama „Aušros“ straipsnyje¹¹³. Šis pagrindinis leidinys išspausdino ir tekstą skambiu pavadinimu „Gana lietuvi rusinti!“¹¹⁴ Pavojaus varpais skambinama G. Banio straipsnyje „Įgyvendinami Taškento nutarimai“¹¹⁵. Prieš rusų kalbos plėtros viešajame gyvenime politiką pasisakoma Lietuvos laisvės lygos kreipimesi į Lietuvoje gyvenančius rusus. Dokumentas gana radikalus: rusams primenama jų grobikiška istorija, jie raginami išvykti iš Lietuvos¹¹⁶.

Pagrindžio spauda nuolat skelbė oficialius dokumentus, supažindinančius su rusinimo politikos realijomis ir grėsmėmis¹¹⁷. Antai A. Žolys, norėdamas perspėti dėl rusinimo grėsmės, informavo apie vis platesnį rusų kalbos vartojimą Lietuvos žemės ūkio akademijoje¹¹⁸. Prašymas apginti lietuvių kalbą buvo išsiųstas ir Jungtinių Tautų Organizacijos Generaliniam sekretoriui Kurtui Waldheimui¹¹⁹.

Taigi politinės režimo realijos taip pat skatino Lietuvos neginkluotąjį pasipriešinimą. Lietuvos gyventojus vertė priešintis įvairūs patiriami suvaržymai, kita vertus, represijos tuo metu nebebuvo tokios baisios kaip J. Stalino valdymo metais. Tai teikė drąsos veikti pagrindyje, tikintis blogiausiu atveju atsipirkti KGB tardytojo kabinetu ar lageriu, bet ne sušaudymu ar žiauriais kankinimais.

PROCESŲ VAKARUOSE IR ŠALTOJO KARO ATMOSFEROS REIKŠMĖ LIETUVOS PASIPRIEŠINIMUI

Vakarų kultūrinės įtakos, įvykių ir pokyčių juose atgarsiai. Nors ir atitverta geležinės uždangos, Lietuvos neginkluotoji rezistencija buvo veikiamą ir Vakarų demokratinėje erdvėje vykstančių procesų. Vienas tokių – svarbų impulsą katalikiškajam disidentų judėjimui suteikęs Vatikano II susirinkimas, vykęs 1962–1965 m. Jis, pasak E. Jaseliūno, „paskatino atsinaujinti vienuolijas, kurios penktojo dešimtmečio pabaigoje buvo persikėlusios į nelegalų veikimą“. Kunigai ėmė aktyviai reikštis pogrindyje – rūpinosi katechizacija, misijomis, savilaida¹²⁰.

Vatikano II susirinkimo rezultatu galima laikyti ir aktyvaus Katalikų bažnyčios hierarchų bei pasauliečių dalyvavimo visuomeniniame gyvenime idėją. Vatikano II susirinkimo dokumentuose buvo iškeltas tikėjimo laisvės principas. Todėl neatsitiktinai tikėjimo laisvės suvaržymai tapo ir Lietuvos katalikiškojo pogrindžio veiklą skatinančiu motyvu, suteikė šiai veiklai ideologinį pateisinimą. „Lietuvos katalikų bažnyčios kronika“ nuolat kėlė tikėjimo laisvės varžymo Sovietų Sąjungoje¹²¹ faktus. Vatikano II susirinkimo idėjų veikiami, kunigai išitraukė ir į žmogaus teisių gynimą¹²².

Rezistencinės savimonės brandai reikšmingos buvo apaštalavimo, kunigų suartėjimo su visuomene idėjos. Po Vatikano II susirinkimo Bažnyčia tarsi tapo socialine struktūra¹²³. Aktyvi evangelizacija į ateizmą orientuotame režime tapo pasipriešinimo forma¹²⁴. Dėl to valdžia ėmė aktyviau persekioti katalikiškojo judėjimo dalyvius, o tai savo ruožtu lėmė jų pasitraukimą į pogrindį¹²⁵.

Vatikano II susirinkimo svarba atsispindi ir pogrindžio spaudoje. Leidinys „Dievas ir tėvynė“ 1976 m. rašė: „II Vatikano susirin-

kimas, šv. Dvasios neklaidingai vedamas, pabrėžė: „Piliečių meilė tėvynei turi būti didžiadvasiška ir ištikima“.¹²⁶ Tad net ir tiesiogiai su religija nesusijusiose tėvynės meilės, nepriklausomybės ir valstybingumo siekio temose kaip argumentu remiamasi Vatikano II susirinkimo dokumentais. Vadinasi, šios idėjos Lietuvos pogrindyje buvo neblogai žinomos, jomis aktyviai vadovautasi. Apibendrinant galima daryti išvadą, kad „katalikiškojo opozicijos sąjūdžio [...] atsiradimą labiausiai paskatino Vatikano II Susirinkimas ir pokyčiai Sovietų Sąjungos valdžioje“¹²⁷.

Lietuvos neginkluotasis pasipriešinimas buvo nevienalypis ir sudėtingas reiškinys, jo priežastys ir įtakos – labai įvairios. Tačiau tai netrukdė neginkluotojo pasipriešinimo srovėms siekti vienybės ir ieškoti tarpusavio ryšių. Dėsninga, kad per vieną srovę (pavyzdžiui, Vatikano II susirinkimas – per katalikiškąją) konkreti Vakarų įtaka pasiekdavo ir kitas. Tačiau Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo genezė, vidinė plėtra ir konfrontacijos – jau atskira tema.

Patirta ir kitų tarptautinių įtakų. Antai XX a. septintajame dešimtmetyje užgimė ir su didžiule jėga per visą Vakarų pasaulį nuvilnijo jaunimo kontrkultūrinis judėjimas. Jis reiškėsi hipių subkultūra, seksualine revoliucija ir studentų bruzdėjimais. Jaunimas atsisakė tradicinių vertybių, nebenorėjo gyventi pagal tėvų ir senelių gyvenimo modelį. Natūralu, kad šio sąmyšio atgarsiai pasiekė ir socialistinę erdvę. Maišto užtaisą čia dar papildė politinis kovos su varžančiu režimu turinys. Pasaulinių tendencijų veikiamas, ėmė maištauti, į neginkluotąjį pasipriešinimą burtis ir Lietuvos jaunimas. Čia rado atgarsį ir hipių judėjimas. Taigi maišto nuotaikų nesustabdė net geležinė uždanga¹²⁸.

Lietuvai įtaką darė ir iš Vakarų ateinančios tenykštės kultūros, gyvenimo būdo tendencijos. Jos taip pat pirmiausia veikė

jaunimą. Nieko keista, kad neorganizuotam akademinio jaunimo pasipriešinimui „būdinga Vakarų kultūrinė įtaka sovietiniame gyvenime: šios kultūros savinimasis ir propaganda, mėginimas kopijuoti Vakarų kultūrinės madas“. O „Lietuvos jaunimo pasipriešinimo formų turinys atskleidė jo nenorą taikytis su sovietiniu gyvenimo būdu“¹²⁹: priešintis tikrovei skatino ne tik varžantis režimo pobūdis, bet ir paprasčiausias noras atmesti visa, kas sena, maištauti prieš tai, kas jau buvo, ir kurti nauja. Juk tradicijų ir esamos tikrovės atmetimas ir buvo Vakarų jaunimo kontrkultūrinio judėjimo veiksnys.

Propagandinio karo ir jo technologinių galimybių įtaka. Lietuvos neginkluotąjį pasipriešinimą veikė naujų žiniasklaidos priemonių atsiradimas ir plėtra. Šios priemonės XX a. buvo aktyviai naudojamos šaltojo karo propagandai. Nors sovietų aktyviai slopinamos, Lietuvą pasiekdavo užsienio radijo stočių programos, jų formuojama ideologija darė neabejotiną įtaką Lietuvos neginkluotajam pasipriešinimui. R. Labanausko nuomone, reikšmingas Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo genezės veiksnys yra „dviejų didžiųjų valstybių (JAV ir SSRS) ideologinės konfrontacijos poveikis Lietuvos visuomenės mąstysenai ir pasaulėžiūros kaitai“¹³⁰.

Lietuvos neginkluotajam pasipriešinimui padėjo plėtotis ir vis didesnės technologinės žiniasklaidos galimybės. Pogrindžio spaudą galima laikyti neabejotina neginkluotojo pasipriešinimo dalimi. Užsienio radijo laidos lietuvių kalba buvo susijusios su vykusia už geležinės uždangos kova dėl Lietuvos laisvės ir atliko veikiau skatinamąją funkciją. Spaudos ir radijo svarbos neginkluotajam pasipriešinimui prielaidas suformulavo dar partizanai¹³¹. Dar daugiau – radiju kaip informacijos prieš okupantų propagandą šaltiniu naudotasi jau per pirmąją sovietų

okupaciją¹³². Tad neginkluotojo pasipriešinimo dalyviai perėmė ankstesnių kartų sukauptą patirtį.

Radijo įtaką neginkluotojo pasipriešinimo formavimuisi rodo šis daug sakantis pavyzdys: 1954 m. sovietų saugumas atskleidė Kauno amatų mokyklos moksleivių grupę, kurios nariai dar iki įstodami į mokyklą „sistemingai klausė antisovietinių nacionalistinių amerikiečių-anglų radijo stočių laidų lietuvių kalba“¹³³. Informacija, sklindanti iš užsienio radijo bangomis, inspiravo antisovietines nuotaikas Lietuvoje. Kad „Amerikos balso“ radijo laidos formuoja „nacionalistines pažiūras ir separatistines nuotaikas“, 1974 m. viename savo dokumentų pripažino ir sovietų saugumas¹³⁴. „Per keletą dešimtmečių susikūrė platus užsienio radijo stočių, transliuojančių laidas lietuvių kalba, tinklas.“¹³⁵ Itin svarbų vaidmenį čia suvaidino „Amerikos balsas“ (lietuviškos laidos pradėtos transliuoti 1951 m.), „Laisvoji Europa“ (1951 m.) ir Vatikano radijas (1949 m.)¹³⁶.

Lietuvos valstybingumo idėjos gynimas ir okupacijos bei aneksijos pasmerkimas – svarbiausios užsienio radijo stočių lietuviškų programų temos. Užsienio radijas nuolat kalbėjo apie partizaninį karą, siekdamas lietuviams priminti, kad mūsų šalis ne savo noru įstojo į SSRS. Išplėtota ir idėja, kad „sovietinis režimas yra laikinas ir kad anksčiau ar vėliau Lietuva ir kiti kraštai atkurs prarastą valstybingumą taikiu būdu, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, nes komunistinė sistema nuolat iro“¹³⁷. „Pogrindinės organizacijos nuolat kėlė sau uždavinį įsigyti radijo aparatų ir skleisti pasaulio radijo stočių [...] perduodamas žinias“, platinti šią informaciją vietiniams gyventojams „per savo spaudą“¹³⁸.

Laisvės kovotojų teismuose paprastai būdavo pabrėžiama, kad šių žmonių pažiūros susiformavo klausantis užsienio radijo stočių.

Sovietai tai laikė pavojinga veikla – ne veltui tiek dėmesio buvo skiriama radijo bangų trukdžiams. V. Skuodžio, Gintauto Iešmantos ir Povilo Pečeliūno bylos kaltinamojoje išvadoje rašoma: „Visi trys sistemingai klausėsi užsienio radijo laidų, kurios pakeitusios teisiamųjų mąstyseną, ir jie pradėjo antitarybinę veiklą.“¹³⁹ Žinoma, nereikia įsipainioti į sovietinių teismų pinkles ir aklai patikėti šios kaltinamosios išvados objektyvumu. Vis dėlto jau vien faktas, kad toks kaltinimas teismuose disidentams buvo metamas, rodo, kad draudžiamų radijo stočių buvo klausomasi ir jos buvo pagrindžiui svarbios.

Radijo laidų klausymosi įtaką patvirtina ir Lietuvos neginkluotojo pagrindžio šaltiniai¹⁴⁰. Radijas padėjo skleisti Rusijos disidentų sąjūdžio idėjas. Grupė Lietuvos pagrindininkų „Aušroje“ pasakojo: „Klausydami užsienio radijo laidas, mes ypatingą dėmesį kreipdavome į diktorių pasakymą: „Maskva.““¹⁴¹ „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikoje“ taip pat esama duomenų, rodančių, kad svarbių žinių Lietuvos laisvės kovotojai gaudavo klausydami Vatikano radijo¹⁴².

Taigi ankstesniais laikais neįsivaizduojami nauji komunikacijos būdai darė geležinę uždangą daug lengviau pažeidžiamą. Tai turėjo įtakos ir Lietuvos neginkluotajam pasipriešinimui, jo priežastims, įtakoms, idėjinei genezei ir faktinei plėtrai.

IŠVADOS

Tiek istoriografija, tiek šaltinių analizė patvirtina hipotezę, kad partizaninis karas yra Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo pamatas. Jis pasėjo neginkluotojo pasipriešinimo grūdą, išstobulino propagandinio pasipriešinimo formas, atliko idėjinės sklaidos funkciją ir perdavė ateities kartoms tarpukariu subrandintą Lietuvos valstybingumo idėją.

Rusijos disidentų judėjimas suteikė formą Lietuvos visuomenėje glūdėjusiam ir po partizaninio karo išlikusiam gyvam siekiui priešintis sovietų santvarkai. Ši disidentinio judėjimo forma puikiai atitiko Lietuvos rezistentų, pirmiausia katalikiškojo pagrindžio, poreikius.

Metaforiškai galima pasakyti, kad Lietuvos neginkluotasis pasipriešinimas buvo tarsi upė, kurios ištakomis laikytinas partizaninis karas, esminiu srovę kreipiančiu vingiu – Rusijos disidentų judėjimas, o intakais – įvairios šio judėjimo srovės.

Išskirtinos tiesioginės ir netiesioginės Lietuvos neginkluotojo pasipriešinimo priežastys. Prie tiesioginių priskirtini konkretūs įvykiai ir procesai. Tai partizaninis karas ir jo nuslopinimas bei visas partizanų įdirbis, nulėmęs poreikį ir galimybes priešintis okupantams, taip pat Rusijos disidentų judėjimas, Lenkijos, Vengrijos ir Čekoslovakijos įvykiai bei politinių kalinių ir tremtinių grįžimas į Lietuvą. Netiesiogiai Lietuvos neginkluotąjį antisovietinį pasipriešinimą lėmė technologinės (techninės galimybės, pagrindžio spaudos tradicija ir radijo ryšio tobulėjimas), geopolitinės (Vatikano II susirinkimo nulemti Katalikų bažnyčios pokyčiai, propagandinis šaltojo karo fonas, pro geležinę uždangą prasiveržusi Vakarų propaganda ir jaunimo kontrkultūra), politinės (režimo laisvėjimas vykstant destalinizacijai, vėliau pasireiškęs restalinizacijos procesas, žmogaus teisių varžymas, cenzūra, politinis spaudimas Lietuvos katalikų bažnyčiai ir gyventojų rusinimas), istorinės atminties nulemtos (turėto valstybingumo, nepriklausomos Lietuvos gerovės, partizaninio karo heroizmo sureikšminimas) ir socialinės-ekonominės (nepasitenkinimas socialistiniu gyvenimo būdu, materialinės gerovės siekis) priežastys.

Nuorodos

¹ V. Klumbys, „Pogrindžio leidinys „Perspektyvos“ (1978–1981): intelektualiosios savilaidos pradžia Lietuvoje“, *Genocidas ir rezistencija*, 2002, Nr. 2(12), p. 184–185.

² B. Gailius, *Partizanai tada ir šiandien*, Vilnius, 2006, p. 13.

³ Ibid.

⁴ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naktinimas 1940–1958 metais*, Vilnius, 1996.

⁵ A. Liekis, „Antisovietinis pagrindis ir Lietuvos nepriklausomybė“, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 1, Vilnius, 1993.

⁶ J. R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*, Vilnius, 1999, p. 83.

⁷ *Lietuva 1940–1990. Okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2007.

⁸ *Studentų byla*, Vilnius, 1995.

⁹ V. Klumbys, op. cit., p. 179–208.

¹⁰ Ž. Račkauskaitė, „Pasipriešinimas sovietiniam režimui Lietuvoje septintajame–aštuntajame dešimtmetyje“, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 2(4), p. 52–69; 1999, Nr. 2(6), p. 91–106.

¹¹ N. Gaškaitė-Žemaitienė, „Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio strategija“, ibid., 1999, Nr. 1(5), p. 24–40; N. Žemaitienė, „Pagrindinė organizacija „Laisvę Lietuvai“, ibid., 2001, Nr. 1(9), p. 118–133.

¹² E. Jaseliūnas, „Periodinės savilaidos formavimas: sovietinio disidentizmo reiškinyis ir Lietuvos katalikiškasis judėjimas“, ibid., 2002, Nr. 1(11), p. 7–44; To paties, „Vatikano II susirinkimo nutarimų įtaka katalikiškojo pasipriešinimo formavimuisi Lietuvoje“, ibid., Nr. 2(12), p. 61–80.

¹³ E. Gelumbauskas, „Politinių kalinių bendruomenės susiformavimas ir pasipriešinimas GULAG'o ypatingojo režimo lageriuose (1948–1954 m.)“, ibid., 2004, Nr. 2(16), p. 71–93.

¹⁴ J. R. Bagušauskas, „Užsienio radijo laidos tautos kovoje dėl laisvės sovietinio režimo metais“, ibid., 2001, Nr. 2(10), p. 62–91.

¹⁵ R. Labanauskas, „Eucharistijos bičiulių sąjūdžio ištakos ir raida 1969–1973 m.“, ibid., 2003, Nr. 1(13), p. 93–113.

¹⁶ A. Dabrovolskas, „Lietuvos akademinio jaunimo antisovietinis pasipriešinimas šeštajame–septintajame dešimtmetyje“, ibid., 2011, Nr. 1(29), p. 132–145.

¹⁷ L. Pušinskytė, „Neginkluotos pagrindinės

organizacijos Klaipėdos mieste 1946–1953 m.“, ibid., 2007, Nr. 2(22), p. 7–24.

¹⁸ S. Tichomirovas, „Sergejaus Kovaliovo veikla disidentiniame judėjime ir jo ryšiai su Lietuva“, ibid., 2007, Nr. 1(21), p. 105–125.

¹⁹ *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 1–2, Vilnius, 1993.

²⁰ *Lietuvos laisvės lyga: nuo „Laisvės šauklio“ iki nepriklausomybės*, kn. 2, Vilnius, 2006.

²¹ A. Anušauskas, op. cit., p. 405.

²² B. Gailius, op. cit., p. 13.

²³ Ž. Račkauskaitė, op. cit., Nr. 2(4), p. 52.

²⁴ Ibid., p. 91.

²⁵ V. Tininis, „Lietuva politinio atšilimo laikotarpiu“, *Lietuva 1940–1990. Okupuotos Lietuvos istorija*, p. 425.

²⁶ N. Gaškaitė-Žemaitienė, op. cit., p. 38.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid., p. 36–37.

³⁰ J. Jurašas, „Tarpautiniam Sacharovo vardo tyrinėjimui Kopenhagoje. Lietuvių tautos persekiojimo klausimu“, *Į laisvę*, 1975, Nr. 63–64, p. 62–72, cit. iš *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 1, p. 323.

³¹ A. Liekis, op. cit., p. 7.

³² Ibid.

³³ E. Jaseliūnas, „Periodinės savilaidos formavimas...“, p. 14.

³⁴ A. Dabrovolskas, op. cit., p. 132.

³⁵ Ibid.

³⁶ A. Liekis, op. cit., p. 7.

³⁷ Ibid., p. 8.

³⁸ A. Dabrovolskas, op. cit., p. 132.

³⁹ N. Žemaitienė, op. cit., p. 118.

⁴⁰ Baudžiamosios bylos Nr. 19803 kaltinamoji išvada, 1958 m. birželio 5 d., Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, b. 44614/3, t. 6, l. 303.

⁴¹ Baudžiamosios bylos Nr. 19803 nutarimas pateikti kaltinimą, 1958 m. kovo 28 d., ibid., t. 3, l. 151; Baudžiamosios bylos Nr. 19803 kaltinamoji išvada, 1958 m. birželio 5 d., ibid., t. 6, l. 275; Nutarimas areštuoti, ibid., t. 3, l. 95.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ A. Liekis, op. cit., p. 11.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid., p. 12.

⁴⁷ Ibid., p. 15.

⁴⁸ *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 2, p. 130–131.

⁴⁹ Ibid., p. 52–54.

- ⁵⁰ Ibid., p. 52–53.
- ⁵¹ „K. Jokubyno 1975 m. vasario 9 d. atviras laiškas SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininkui N. V. Podgornui“, *ibid.*, t. 1, p. 267.
- ⁵² J. Gruzdzevičiaus gyvenimo ir rezistencinės veiklos aprašymas, 1998 m. balandžio 10 d., Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) Pasipriešinimo dalyvių (rezistentų) teisių komisija, laisvės kovų dalyvio teisinio statuso byla Nr. G-242.
- ⁵³ Ibid.
- ⁵⁴ Baudžiamosios bylos Nr. 24 nuosprendis, 1954 m., LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28608/3, t. 13, l. 193.
- ⁵⁵ Ibid., b. P-14275, t. 16, l. 169–170.
- ⁵⁶ LSSR MGB karo tribunolo 1951 m. rugpjūčio 23–25 d. posėdžio protokolo ištrauka, *ibid.*, b. P-16416, t. 4, l. 97–98.
- ⁵⁷ 1951 m. balandžio 28 d. nutarimas suimti A. Urbštą, *ibid.*, l. 2; A. Urbšto gyvenimo aprašymas, 2001 m. rugsėjo 22 d., LGGRTC Pasipriešinimo dalyvių (rezistentų) teisių komisija, laisvės kovų dalyvio teisinio statuso byla Nr. U-133.
- ⁵⁸ O. Suncovienės anotacija, *ibid.*, laisvės kovų dalyvio teisinio statuso byla Nr. Š-478.
- ⁵⁹ A. Terlecko liudijimas apie Z. Širvinsko rezistencinę veiklą, 2001 m. kovo 6 d., *ibid.*
- ⁶⁰ Baudžiamosios bylos Nr. 6 1976 m. liepos 15 d. kaltinamoji išvada, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47703/3, l. 297.
- ⁶¹ LGGRTC Pasipriešinimo dalyvių (rezistentų) teisių komisija, laisvės kovų dalyvio teisinio statuso byla Nr. Š-478.
- ⁶² „Tarybų Sąjungos vyriausybei, Vokietijos Federatyvinės Respublikos vyriausybei, šalių, pasirašiusių Atlanto chartiją, vyriausybėms, SNO Generaliniam sekretoriui p. Kurtui Valdhaimui“, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 2, p. 177–181.
- ⁶³ L. Pušinskytė, *op. cit.*, p. 20.
- ⁶⁴ „Apie Balio Gajausko teismą“, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 1, p. 571.
- ⁶⁵ „A. Paškauskienės 1978 m. gruodžio 31 d. pareiškimas Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto pirmajam sekretoriui“, *ibid.*, t. 2, p. 84.
- ⁶⁶ Ibid.
- ⁶⁷ Ibid., p. 84–87.
- ⁶⁸ N. Žemaitienė, *op. cit.*, p. 118.
- ⁶⁹ A. Liekis, *op. cit.*, p. 8.
- ⁷⁰ A. Dabrovolskas, *op. cit.*, p. 143.
- ⁷¹ A. Liekis, *op. cit.*, p. 19.
- ⁷² V. Klumbys, *op. cit.*, p. 185.
- ⁷³ A. Liekis, *op. cit.*, p. 20.
- ⁷⁴ Ibid.
- ⁷⁵ Ž. Račkauskaitė, *op. cit.*, Nr. 2(4), p. 55.
- ⁷⁶ E. Jaseliūnas, „Periodinės savilaidos formavimasis...“, p. 16.
- ⁷⁷ Ž. Račkauskaitė, *op. cit.*, Nr. 2(6), p. 99.
- ⁷⁸ S. Tichomirovas, *op. cit.*, p. 121.
- ⁷⁹ E. Jaseliūnas, „Periodinės savilaidos formavimasis...“, p. 8.
- ⁸⁰ Ibid., p. 15.
- ⁸¹ Ibid., p. 9.
- ⁸² V. Tininis, *op. cit.*, p. 424.
- ⁸³ Ž. Račkauskaitė, *op. cit.*, Nr. 2(4), p. 59.
- ⁸⁴ J. R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas...*, p. 187.
- ⁸⁵ Ibid., p. 74.
- ⁸⁶ A. Liekis, *op. cit.*, p. 9.
- ⁸⁷ J. R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas...*, p. 188.
- ⁸⁸ „Prahos pamokos“, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 2, p. 37–38.
- ⁸⁹ A. Liekis, *op. cit.*, p. 1.
- ⁹⁰ *Studentų byla*, p. 10.
- ⁹¹ *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 2, p. 99–100.
- ⁹² „Gražinkite Lietuvai nepriklausomybę“, *Į laisvę*, 1972, gegužė, *cit. iš Nenugalėtoji Lietuva*, t. 1, p. 163.
- ⁹³ *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 2, p. 233.
- ⁹⁴ J. R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas...*, p. 74.
- ⁹⁵ „K. Jokubyno 1975 m. vasario 9 d. atviras laiškas SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininkui N. V. Podgornui“, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 1, p. 268.
- ⁹⁶ V. Tininis, *op. cit.*, p. 422.
- ⁹⁷ E. Gelumauskas, „Politinių kalinių bendruomenės susiformavimas ir pasipriešinimas GULAG'o ypatingojo režimo lageriuose (1948–1954 m.)“, *Genocidas ir rezistencija*, 2004, Nr. 2(16), p. 90.
- ⁹⁸ Ibid.
- ⁹⁹ *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 2, p. 52–54.
- ¹⁰⁰ Ibid., p. 243.
- ¹⁰¹ Ž. Račkauskaitė, *op. cit.*, Nr. 2(4), p. 99.
- ¹⁰² E. Jaseliūnas, „Periodinės savilaidos formavimasis...“, p. 7.
- ¹⁰³ Ibid.
- ¹⁰⁴ Ibid., p. 16.
- ¹⁰⁵ Ibid., p. 15.
- ¹⁰⁶ Ibid.

- ¹⁰⁷ Ibid., p. 26.
- ¹⁰⁸ Ibid., p. 16.
- ¹⁰⁹ *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 1, p. 230.
- ¹¹⁰ „Ištrauka iš A. Terlecko kalbos „Kaip mes paruošėme ir paskelbėme 45 pabaltijiečių memorandumą“, pasakytos Lietuvos Respublikos Seime 2003 m. sausio 12 d.“, *Lietuvos laisvės lyga: nuo „Laisvės šauklio“ iki nepriklausomybės*, kn. 2, p. 13.
- ¹¹¹ „K. Garucko 1978 m. lapkričio 16 d. pareiškimas Lietuvos KP CK pirmajam sekretoriui P. Griškevičiui, Lietuvos SSR prokurorui, „Tiesos“ vyriausiajam redaktoriui“, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 2, p. 58–69.
- ¹¹² „1979 m. kovo 15 d. atviras laiškas Lietuvos KP CK pirmajam sekretoriui P. Griškevičiui“, *ibid.*, t. 2, p. 106–117.
- ¹¹³ „Ginkime savo kalbos teises“, *ibid.*, t. 2, p. 294–298.
- ¹¹⁴ „Gana lietuvių rusinti!“, *ibid.*, t. 2, p. 341–342.
- ¹¹⁵ G. Banys, „Įgyvendinami Taškento nutarimai“, *ibid.*, t. 2, p. 397–398.
- ¹¹⁶ „Lietuvos laisvės lygos tautinės tarybos 1979 m. birželio 15 d. kreipimasis į Lietuvoje gyvenančius rusus“, *ibid.*, t. 2, p. 133–136.
- ¹¹⁷ „Apie tolesnį rusų kalbos mokymo ir dėstymo priemonių tobulinimą sąjunginėse respublikose. SSRS aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos 1978 m. gruodžio 6 d. įsakymo Nr. 1116 išrašas“, *ibid.*, t. 2, p. 106–117.
- ¹¹⁸ A. Žolys, „Rusinama Lietuvos žemės ūkio akademija“, *ibid.*, t. 2, p. 165.
- ¹¹⁹ „Lietuvių kalbos gynimo iniciatyvinės grupės 1979 m. spalio 31 d. raštas SNO Generaliniam sekretoriui gerb. p. Kurtui Valdhaimui“, *ibid.*, t. 2, p. 210–212.
- ¹²⁰ E. Jaseliūnas, „Periodinės savilaidos formavimasis...“, p. 15.
- ¹²¹ E. Jaseliūnas, „Vatikano II susirinkimo nutarimų įtaka...“, p. 70–71.
- ¹²² Ibid., p. 63–65, 76.
- ¹²³ R. Labanauskas, *op. cit.*, p. 97, 109.
- ¹²⁴ Ibid., p. 97, 99.
- ¹²⁵ E. Jaseliūnas, „Vatikano II susirinkimo nutarimų įtaka...“, p. 63–65, 76.
- ¹²⁶ „Tėvynės meilės ir laisvės pagrindai nesugriaunami“, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 1, p. 395.
- ¹²⁷ R. Labanauskas, *op. cit.*, p. 109.
- ¹²⁸ A. Dabrovolskas, *op. cit.*, p. 142.
- ¹²⁹ Ibid., p. 143.
- ¹³⁰ R. Labanauskas, *op. cit.*, p. 97.
- ¹³¹ J. R. Bagušauskas, „Užsienio radijo laidos...“, p. 62.
- ¹³² Ibid., p. 63.
- ¹³³ Ibid.
- ¹³⁴ Ibid.
- ¹³⁵ Ibid., p. 71.
- ¹³⁶ Ibid., p. 63–71.
- ¹³⁷ Ibid., p. 87.
- ¹³⁸ Ibid., p. 62–63.
- ¹³⁹ „V. Skuodžio, G. Iešmanto ir P. Pečeliūno 1980 m. gruodžio mėn. teismo procesas“, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 2, p. 312–313.
- ¹⁴⁰ „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos leidėjų laiškas Jo Eminencijai Berlyno arkivyskupui kardinolui Alfredui Bengschui“, *ibid.*, t. 1, p. 299.
- ¹⁴¹ „Solidarizuojamės su rusų disidentais“, *ibid.*, t. 1, p. 374.
- ¹⁴² Ibid., t. 1, p. 417; „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos leidėjų 1976 m. gegužės 9 d. laiškas Jo Eminencijai kardinolui A. Samore, Jo Eminencijai kardinolui J. Slipij“, *ibid.*, t. 1, p. 409.

Gauta 2011 09 13
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Monika Kareniauskaitė

ORIGINS AND FACTORS OF THE LITHUANIAN UNARMED ANTI-SOVIET RESISTANCE
DURING THE SECOND SOVIET OCCUPATION

Summary

The subject of the study in this article is the Lithuanian unarmed anti-Soviet resistance and the factors that determined and supported the resistance during the post-Stalin second Soviet occupation (1953–1990). The study seeks to answer the question why, after the destruction of the armed resistance in occupied Lithuania and reconciliation with the inevitability of Soviet rule by the majority of its people, did the aspiration of some Lithuanian people, despite possible reprisals, to fight the occupational authority using peaceful methods, not fade during the entire period of the occupation. The author sought to determine the origins as well as the social and political inspirations of the unarmed anti-Soviet resistance movement and to discuss the dissemination of the ideas of the movement.

The Lithuanian unarmed anti-Soviet resistance could be compared to a river, which began with partisan warfare. The essential twist that changed the direction of the current of the river was the Russian dissident movement, whereas the various currents of the Lithuanian unarmed resistance were tributaries of the river. The partisan warfare laid the foundation for the Lithuanian unarmed resistance. It helped to enhance methods for the dissemination of the ideas of the resistance, which led to the emergence of an alternative source of information in Lithuania along with Soviet propaganda. The partisan warfare also passed on the idea of Lithuania as a national state nurtured in 1918–1940 to future generations of Lithuanians and preserved the historical memory. Meanwhile, the Russian dissident movement gave a new form to the lurking desire of Lithuanian society to resist the Soviet system. It moved the Lithuanian unarmed resistance to a more universal track and filled the ideology

of the resistance with the struggle for human rights in addition to the wish to restore the state of Lithuania, foster national culture, and combat restrictions on religion. The movement of Russian dissidents encouraged development of such new techniques of unarmed resistance in Lithuania as the writing of petitions and bringing the situation beyond the iron curtain to world attention by providing facts. This also made self-publication more active in Lithuania.

Direct and indirect reasons for the Lithuanian unarmed anti-Soviet resistance during the second Soviet occupation can be identified. Direct reasons would include the partisan warfare which laid the foundation for unarmed resistance, the Russian dissident movement, the 1956 protests in Poland, the 1956 Hungarian revolution, and the 1968 Prague Spring as well as the return of political prisoners and deportees to Lithuania. Indirectly, the Lithuanian unarmed anti-Soviet resistance was determined by technological (technical capacities, the tradition of an underground press, and improvement of radio reception), geopolitical (changes in the Catholic Church after the Second Vatican Council, the propagandistic nature of the cold war, Western propaganda breaking through the iron curtain, and the youth counter-culture), political (loosening grip of the regime during de-Stalinisation, stagnation period of Leonid Brezhnev, human rights restrictions in the USSR, censorship, political pressure on the Lithuanian Catholic Church and Russification of Lithuanian citizens), historical – determined by memory (former statehood, wellbeing in independent Lithuania, giving prominence to Lithuanian partisan warfare), and socio-economic (dissatisfaction with the socialist lifestyle, search for material wellbeing) reasons.